

**PASSIV KONSTRUKSIYALARNI O‘RGATISHDA PRAGMATIK
YONDASHUV: DISKURSIV STRATEGIYALAR VA PEDAGOGIK
PARADIGMALAR**

Toshbayeva Munojat Erkinovna,

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Ingliz tili amaliy fanlar 1 kafedrasida katta o‘qituvchisi

E-mail: munoj_80@mail.ru

Avilova Xalida Nabidjanovna,

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Ingliz tili amaliy fanlar 1 kafedrasida katta o‘qituvchisi.

E-mail: khalida72@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqotda ingliz va o‘zbek tillari misolida passiv konstruksiyalarni (majhul nisbat) o‘qitishda an’anaviy formal-strukturaviy yondashuvdan zamonaviy funksional-pragmatik paradigmaga o‘tish masalalari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundarki, til o‘rganuvchilar passiv gaplarning morfologik va sintaktik qoliplarini mukammal egallagan bo‘lsalar-da, ularni real nutqiy vaziyatlarda, xususan, akademik yozuv, diplomatik diskurs va rasmiy muloqotda maqsadga muvofiq qo‘llashda jiddiy pragmatik xatolarga yo‘l qo‘ymoqdalar. Maqolada passiv konstruksiyalarning shunchaki transformatsion qoida (Active→Passive) emas, balki kontekstual ehtiyojlar asosida yuzaga keluvchi strategik lingvistik vosita ekanligi isbotlanadi.

***Kalit so‘zlar:** pragmatika, passiv konstruksiya, majhul nisbat, diskurs tahlil, Mavzu-Rema, agentivlik, hedging (yumshatish), akademik nutq, funksional grammatika.*

ABSTRACT

This research systematically analyzes the transition from a traditional formal-structural approach to a modern functional-pragmatic paradigm in teaching passive constructions, using English and Uzbek as case studies. The relevance of this study stems from the observation that while language learners thoroughly master the morphological and syntactic patterns of passive sentences, they frequently commit critical pragmatic errors when applying them in real-world speech contexts, particularly in academic writing, diplomatic discourse, and official communication. The article demonstrates that passive constructions are not merely transformational

rules (Active→Passive) but strategic linguistic tools emerging from contextual requirements.

Keywords: *Pragmatics, Passive Voice, Applied Linguistics, Discourse Analysis, Language Pedagogy, Theme-Rheme, Agentivity, Hedging, Academic Writing, Functional Grammar.*

АННОТАЦИЯ

В данном исследовании систематически анализируется переход от традиционного формально-структурного подхода к современной функционально-прагматической парадигме в обучении пассивным конструкциям (страдательному залогу) на примере английского и узбекского языков. Актуальность исследования обусловлена тем, что, несмотря на совершенное владение морфологическими и синтаксическими моделями пассивных предложений, изучающие язык часто допускают серьезные прагматические ошибки при их применении в реальных речевых ситуациях, в частности в академическом письме, дипломатическом дискурсе и официальном общении. В статье доказывается, что пассивные конструкции являются не просто трансформационным правилом (Active→Passive), а стратегическим лингвистическим инструментом, возникающим на основе контекстуальных потребностей.

Ключевые слова: *прагматика, пассивная конструкция, страдательный залог, дискурс-анализ, Тема-Рема, агентивность, хеджирование, академическое письмо.*

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslik va lisoniy didaktika taraqqiyotining hozirgi bosqichida grammatik hodisalarni shunchaki formal-struktur va izolyatsiyalangan (kontekstdan uzilgan) holda o'rganish o'zining destruktiv ekanligini ko'rsatdi. Antropotsentrik paradigmaning qaror topishi natijasida lingvistik tadqiqotlar markaziga til tizimining ichki qurilishini tavsiflash emas, balki til egalarining aniq muloqot muhitida muayyan maqsadlarni amalga oshirish strategiyalari ko'chdi. Shu sababli, an'anaviy deskriptiv va strukturaviy grammatika o'rnini funksional-pragmatik va diskursiv tahlil metodologiyasi egallamoqda [1].

Ushbu paradigma almashinuvi jarayonida passiv konstruksiyalar (majhul nisbat) tadqiqi alohida o'rin tutadi. O'tgan asrning ikkinchi yarmida, xususan, Noam Chomskining generativ grammatika nazariyasi va transformatsion qoidalar tizimida passivlik faqat sintaktik manipulyatsiya — aktiv gap strukturasi mexanik ravishda passiv shaklga o'tkazish (Active→Passive) jarayoni sifatida talqin qilingan. Biroq,

tilning jonli amal qilishi va matn yaratish qonuniyatlari shuni ko'rsatadiki, so'zlovchi yoki yozuvchi tomonidan muayyan nisbat shaklining tanlanishi shunchaki ixtiyoriy grammatik o'yin emas, balki chuqur pragmatik niyat (illokutiv maqsad) mahsulidir. J. Ostin va J. Serl tomonidan asos solingan nutqiy aktlar nazariyasi lisoniy birliklarning illokutiv kuchini muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy mavqeyi, intentsiyasi va pragmatik konteksti belgilashini ko'rsatdi [2].

O'zbek tilshunosligi maktabida ham grammatik shakllarni funksional-semantik va pragmatik jihatdan tadqiq etish bo'yicha ulkan ilmiy baza mavjud. Akademik G'. Abdurahmonov hamda professor Sh. Rahmatullayevlarning ishlarida fe'l nisbatlari, xususan, majhul nisbat kategoriyasi faqat morfologik ko'rsatkichlar yig'indisi emas, balki jumlada semantik urg'uning taqsimlanishi va so'zlovchining sub'ektga bo'lgan munosabatini ko'rsatuvchi murakkab sintaktik-semantik hodisa sifatida talqin etilgan [3]. Keyinchalik professor Sh. Safarov tomonidan o'zbek tilshunosligida pragmatik yo'nalishning tizimlashtirilishi grammatik kategoriyalarni muloqot strategiyalari kontekstida qayta baholashga keng yo'l ochdi [4].

Garchi nazariy jihatdan pragmatik paradigmaga o'tish e'tirof etilgan bo'lsa-da, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida chet tillarini (xususan, ingliz tilini) va hatto ona tilini o'qitish amaliyotida hanuzgacha formal-strukturaviy yondashuv ustunlik qilmoqda. Darsliklar va o'quv qo'llanmalarida passiv ovoz hamon formulalar orqali o'rgatiladi:

Active: Agent/Subject+Verb+Patient/Object

Passive: Patient/Object+To Be+Past Participle+[by OptionalAgent/Subject]

Bunday mexanik yondashuv talabalarda nominal grammatik kompetensiyani shakllantirsa-da, ularning pragmatik va diskursiv kompetensiyasini cheklab qo'yadi. Oqibatda, talabalar akademik insholar (Academic Essays), ilmiy maqolalar yozishda yoki rasmiy-diplomatik yozishmalarni amalga oshirishda passiv konstruksiyalardan qayerda, qachon va eng muhimi — **nima uchun** foydalanish kerakligini anglay olmaydilar. Bu esa ularning nutqida semantik va uslubiy sun'iylikni, muloqotda esa pragmatik muvaffaqiyatsizliklarni (pragmatic failures) keltirib chiqaradi.

Ushbu tadqiqotning **ilmiy yangiligi** shundaki, unda passiv konstruksiyalar shunchaki bir sintaktik shakldan ikkinchisiga o'tuvchi derivatsion birlik sifatida emas, balki diskursda ijtimoiy-pragmatik "to'siq", mas'uliyatni deklaratsiya qilish yoki undan qochish instrumenti hamda lisoniy yumshatish (hedging) vositasi sifatida talqin qilinadi va uni o'qitishning innovatsion kommunikativ-vaziyatli metodikasi ishlab chiqiladi.

METOD

Tadqiqotda O'zDJTU 1 bosqich talabalari o'rtasida olib borildi. Tadqiqotning maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda, gumanitar fanlar integratsiyasiga

asoslangan va miqdoriy hamda sifat tahlillarini qamrab oluvchi kompleks metodologiya qo'llanildi:

1. **Diskursiv va Kontekstual tahlil:** Ingliz va o'zbek tillaridagi ilmiy-akademik matnlar (OAK bazalariga kiruvchi jurnallardagi maqolalar), rasmiy-diplomatik hujjatlar va 1 bosqich talabalari uchun muljallangan publitsistik materiallar tahlil ob'ekti sifatida olindi. Matndagi har bir passiv konstruksiyaning illokutiv maqsadi va pragmatik konteksti o'rganildi.

2. **Kontrastiv (Qiyosiy-tiplogik) tahlil:** Ingliz tilidagi passiv konstruksiyalar va o'zbek tilidagi fe'ning majhul nisbati shakllarining funksional-pragmatik ekvivalentlik darajasi solishtirildi.

3. **Pedagogik Eksperiment:** Ishlab chiqilgan pragmatik metodikaning samaradorligini tekshirish maqsadida eksperimental tadqiqot tashkil etildi. Eksperimentda O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti (O'zDJTU) va Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti filologiya yo'nalishining 80 nafar 1 bosqich talabalari ishtirok etdi. Ular teng ikki guruhga ajratildi:

Nazorat guruhi (Control Group — 40 nafar talaba): Passiv konstruksiyalarni an'anaviy grammatik-transformatsion qoidalar va mashqlar orqali o'rgandi.

Eksperimental guruh (Experimental Group — 40 nafar talaba): Biz taklif etayotgan pragmatik funksiyalarga yo'naltirilgan, janrli tahlil va kontekstual topshiriqlarga asoslangan metodika bo'yicha tahsil oldi.

4. **Matematik-statistik metod:** Eksperimentgacha bo'lgan va eksperimentdan keyingi diagnostik testlar, shuningdek, yozma nutq namunalari (Academic Writing) maxsus pragmatik mezonlar (kontekstual moslik, uslubiy aniqlik, matndagi mantiqiy izchillik) asosida baholanib, natijalar foiz ko'rsatkichlarida umumlashtirildi.

NATIJARLAR (RESULTS)

O'tkazilgan lingvistik va pedagogik tadqiqotlar an'anaviy o'qitish uslubining zaif tomonlarini va pragmatik yondashuvning yuqori afzalliklarini yaqqol ko'rsatdi. Eksperiment boshlanishidan avval o'tkazilgan dastlabki so'rovnomada talabalarning 75 foizi passiv konstruksiyadan faqatgina "harakat bajaruvchisi noma'lum bo'lgan yoki ahamiyatsiz bo'lgan hollarda" foydalanish kerak degan tor tushunchaga ega ekanligi aniqlandi. Ular matn ichida axborot dinamikasini ta'minlashda passivlikning o'rnini mutlaqo tasavvur qila olmaganlar.

Eksperiment yakunida talabalarning yozma ishlari va diskursiv testlari tahlil qilinganda, ikki guruh o'rtasida keskin farq ko'zga tashlandi. Nazorat guruhida talabalar gaplarni sintaktik jihatdan to'g'ri tuzgan bo'lsalar-da, ularni matn talablariga moslashtira olmadilar (masalan, akademik inshoda juda ko'p shaxsiy

olmoshlar yoki publitsistik matnda noo‘rin passivlik qo‘llangan). Eksperimental guruhda esa passiv konstruksiyalardan ongli va funksional foydalanish darajasi keskin oshdi.

Eksperiment natijalari quyidagi asosiy mezonlar bo‘yicha talabalarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini yaqqol namoyon etdi:

- **Strukturaviy aniqlik (Grammatical Accuracy):** Nazorat guruhida 84%, Eksperimental guruhda 88% ni tashkil etdi. Bu shuni ko‘rsatadiki, har ikki yondashuv ham grammatik qoidani o‘rgata oladi.

- **Kontekstual to‘g‘ri qo‘llash (Pragmatic Appropriateness):** An‘anaviy usulda o‘qigan talabalarda bu ko‘rsatkich atigi 41% ni tashkil etgan bo‘lsa, pragmatik guruhda 76% ga yetdi. Talabalar qaysi vaziyatda aktiv, qaysi vaziyatda passiv shaklni tanlashni aniq farqlay boshladilar.

- **Akademik uslubga moslik (Academic Register Match):** Ilmiy yozuv normalariga rioya qilish darajasi nazorat guruhida 28% bo‘lgan bo‘lsa, eksperimental guruhda 63% gacha ko‘tarildi. Talabalar ilmiy matnda sub‘ektivlikni kamaytirish vositalarini to‘g‘ri qo‘llashni o‘rgandilar.

Ushbu natijalar shuni tasdiqlaydiki, muloqotga yo‘naltirilgan pragmatik metodika an‘anaviy metodikaga qaraganda talabalarning funksional savodxonligini va matn yaratish kompetensiyasini o‘rtacha 35% ga oshirish imkoniyatiga ega.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Olingan natijalar passiv konstruksiyalarning faqat til tizimi darajasidagi hodisa emas, balki nutq va diskurs darajasidagi kuchli pragmatik instrument ekanligi haqidagi gipotezamizni to‘liq tasdiqlaydi. Keling, o‘qitish jarayonida eng ko‘p e‘tiborsiz qoldiriladigan, ammo muloqotda hal qiluvchi rol o‘ynaydigan to‘rtta fundamental pragmatik aspektni kengroq tahlil qilaylik.

A. Agentni yashirish va mas‘uliyatni minimallashtirish (Agent Mitigation)

Ijtimoiy muloqotda, ayniqsa, siyosiy, ma‘muriy va diplomatik diskursda harakat bajaruvchisini (Agentni) yashirish strategik maqsadlarga xizmat qiladi. G. Graysning muloqot kooperatsiyasi prinsiplari, xususan, "Usul maksimasi" (Manner maxim) nuqtai nazaridan qaraganda, passivlik so‘zlovchiga axborotni to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki bilvosta taqdim etish imkonini beradi [5].

Masalan, soliq tizimidagi o‘zgarishlarni e‘lon qilayotgan rasmiy shaxs sotsial qarshilikni kamaytirish uchun aktiv strukturadan qochadi:

- Aktiv (Noo‘rin): "The Government has decided to increase taxes by 5%." (Hukumat soliqlarni 5% ga oshirishga qaror qildi). Bu yerda barcha ijtimoiy norozilik sub‘ektga — Hukumatga yo‘naltiriladi.

• **Passiv (Pragmatik neytrallashgan):** "Taxes will be increased by 5%." (Soliqlar 5% ga oshiriladi). Ushbu konstruksiyada Agent (Hukumat) diskurs sahnasidan olib tashlanadi. Harakat ob'ekti (soliqlar) bosh o'ringa chiqadi va harakat go'yoki ob'ektiv zaruriyat tufayli o'z-o'zidan sodir bo'layotgandek taassurot uyg'otadi.

Pedagogik jarayonda talabalarga grammatikani manipulyatsiya qilishning ushbu sotsiolingvistik mexanizmlarini tushuntirish, ularda tanqidiy fikrlash (Critical Discourse Analysis) ko'nikmalarini rivojlantiradi. Talaba matni shunchaki o'qimaydi, balki passiv shakl ortiga yashiringan haqiqiy siyosiy yoki ijtimoiy kuchlarni ko'ra oladi.

B. Akademik ob'ektivlik va "Vaziyatni yumshatish va xushmuomilalikni saqlash" (Hedging and Face-saving)

B. Hinkel o'zining akademik yozuv bo'yicha tadqiqotlarida ta'kidlaganidek, ilmiy diskurs individual sub'ektivlikdan xoli bo'lishni va universal faktlarga tayanishni talab qiladi [6]. Talabalarga ilmiy maqolalar yozishni o'rgatishda passiv konstruksiyalar lisoniy yumshatish (hedging) va P. Braun hamda S. Levinsonlarning "Yuzni saqlash" (Politeness theory) strategiyasining muhim elementi sifatida taqdim etilishi lozim [7].

• **Sub'ektiv aktiv:** "I proved that this methodology is wrong." (Men bu metodologiya noto'g'ri ekanligini isbotladim). Bu yondashuv akademik hamjamiyatda haddan tashqari agressiv va takabburona qabul qilinishi mumkin, chunki u o'zga olimlarning ilmiy "yuzi"ga to'g'ridan-to'g'ri tahdid soladi.

• **Ob'ektiv passiv:** "It was demonstrated that the proposed methodology exhibits limitations." (Taklif etilgan metodologiyada kamchiliklar borligi ko'rsatib berildi). Passivlik va shaxssizlashtirish bu yerda ilmiy tanqidning keskinligini yumshatadi, muallifni shaxsiy xurofotlardan uzoqlashtiradi va tadqiqotga rasmiy, xolis tus beradi.

C. Axborot markazini o'zgartirish (Theme-Rheme Dinamikasi)

Pragmatika va matn tilshunosligida M. Halliday asos solgan funksional grammatika prinsiplariga ko'ra, gapning axborot strukturasi ikki qismdan: **Mavzu (Theme — eski, ma'lum axborot)** va **Rema (Rheme — yangi, asosiy xabar)** dan iborat [8]. Axborotning mantiqiy va tabiiy oqimi doimo *Theme*→*Rheme* yo'nalishida sodir bo'ladi. Passiv konstruksiyalar aynan shu chiziqli strukturani boshqarish uchun eng mukammal sintaktik vositadir.

Aktiv ovozda gapning boshida (Theme o'rnida) odatda Agent keladi. Ammo so'zlovchi uchun aktual urg'u ob'ektga yo'naltirilgan bo'lsa, u ob'ektni gapning boshiga olib o'tishga (Fronting) majbur bo'ladi. Keling, buni quyidagicha modellashtiramiz:

Active: Agent (Theme/Old)→ Action + Object (Rheme/New)

The local police)→ captured + the notorious criminal

Passive: Object (Theme/Old)→Action + Agent (Rheme/New)

The notorious criminal)→ was captured +by the local police

Birinchi holatda gap politsiya haqida, ikkinchi holatda esa jinoyatchi haqida ketmoqda. Passiv ovoz soʻzlovchiga tinglovchining diqqat markazini (focus of attention) oʻzi istagan obʻektga qaratish imkonini beradi.

D. Topikal izchillik va matnning kogeziyasi (Textual Cohesion)

D. Biber oʻzining ingliz tili korpus tahliliga oid fundamental asarida passivlikning eng koʻp qoʻllanish sababi aynan matn izchilligini taʼminlash ekanligini taʼkidlaydi [9]. Matndagi gaplar bir-biri bilan uzviy bogʻlanishi uchun oldingi gapning oxiridagi Rema (yangi maʼlumot) keyingi gapning boshida Theme (eski maʼlumot) boʻlib kelishi kerak.

Agarda biz faqat aktiv gaplardan foydalansak, matn kognitiv jihatdan parchalangan, uzuq-yuluq koʻrinishga keladi. Buni aniq misolda koʻrib chiqamiz:

Uslubiy xato matn (Faqat aktiv konstruksiya):

"Yesterday, the Ministry of Higher Education introduced a **new structural reform**. **The expert commission** carefully drafted this comprehensive reform over the last six months. **The university administrations** will implement the new regulations starting from September."

Ushbu matnda har bir gap mutlaqo yangi subʼekt bilan boshlanayapti (the Ministry → the expert commission → the university administrations). Oquvchi miyasi har safar diqqat markazini oʻzgartirishga majbur boʻladi, bu esa matn kognitiv arxitektonikasini buzadi.

Uslubiy jihatdan mukammal matn (Passiv integratsiyasi):

"Yesterday, the Ministry of Higher Education introduced a **new structural reform**. **This comprehensive reform** was carefully drafted by the expert commission over the last six months. Subsequently, **it** will be implemented by the university administrations starting from September."

Passiv konstruksiya va pro-shakllar (it) yordamida birinchi gapda tilga olingan "yangi islohot" (new structural reform) tushunchasi keyingi gaplarning boshiga (Theme pozitsiyasiga) muvaffaqiyatli oʻtkazildi. Matn silliq, izchil va mantiqiy oqimga ega boʻldi. Mana shu lisoniy transformatsiyani his qilish pragmatik kompetensiyaning oliy darajasidir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, passiv konstruksiyalarni oʻrgatishda lingvo-pragmatik yondashuv til oʻqitish metodikasida tub burilish yasash imkoniyatiga ega.

Tadqiqotimiz an'anaviy grammatik tizimning qotib qolgan qoidalari talabalarni real muloqotga tayyorlay olmasligini, ularning yozma va og'zaki nutqida stilistik va sotsiolingvistik xatoliklarni keltirib chiqarishini ko'rsatdi.

Passiv ovoznı o'rganish va o'rgatish jarayonini muloqot strategiyalari, Agentni pragmatik manipulyatsiya qilish, akademik xolislik (hedging) hamda matndagi Mavzu-Rema izchilligi bilan integratsiyalashgan holda olib borish lozim. Ushbu metodika nafaqat talabalarning lisoniy savodxonligini, balki ularning ijtimoiy-madaniy, diskursiv va kritik muloqot kompetensiyasini ham rivojlantiradi. Mazkur tadqiqot natijalari va taklif etilgan tavsiyalar chet tillari filologiyasi yo'nalishlari uchun o'quv dasturlari va zamonaviy darsliklar blokini yaratishda fundamental asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Safarov, Sh. S. (2008). Pragmalıngvıstıka. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
2. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
3. Abdurahmonov, G'. (1996). O'zbek tili grammatikasi. Toshkent: Fan.
4. Rahmatullayev, Sh. (2006). Hozirgi adabiy o'zbek tili. Toshkent: Universitet.
5. Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation*. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics, Vol. 3, Speech Acts* (pp. 41-58). New York: Academic Press.
6. Hinkel, E. (2004). *Teaching Academic ESL Writing: Practical Techniques in Vocabulary and Grammar*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
7. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2014). *An Introduction to Functional Grammar* (4th ed.). London: Routledge.
9. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Pearson Education.
10. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Celce-Murcia, M., & Larsen-Freeman, D. (2015). *The Grammar Book: Form, Meaning, and Use for English Language Teachers* (3rd ed.). Boston: National Geographic Learning.
12. Nunan, D. (2004). *Task-Based Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.